

Aa

Açık toplum (Open society)

Yirminci Yüzyılın ünlü liberal filozoflarından K. R. Popper (1902-1994) tarafından popüler hâle getirilen (*Açık Toplum ve Düşmanları*, 1945) ve belirli bir toplum tipine işaret eden bir kavram. Açık toplumda, toplumun mensupları (vatandaşlar) **iktidar** yapılarını/yapılanmalarını iktidarın (düşmanca) mukabelesiyle karşılaşma korkusu olmadan açık ve alenî olarak tenkit edebilirler; eğitim **endoktrinasyona** çevrilmez; toplum **devletin** engellemesi ve manipülasyonu olmadan doğal yollarla serbestçe gelişebilir; düşünce, inanç ve icraat özgürlüğü azamî seviyededir; toplum **totaliter** yönetimlerde olduğu gibi boğucu bir disiplin içinde tutulmaz. Açık toplum, bir taraftan iyi bir kamu düzenini, sosyal âhengi ve **anayasal demokrasiyi** muhafaza ederken, bir yandan da toplumun devletten olabildiğince ve alabildiğince bağımsız olmasına imkân sağlayan bir toplumsal yapılandırma.

Adâlet (Justice)

Ahlâk, hukuk ve siyaset **felsefesinin** temel kavramlarından biridir. Plato ve Aristo'dan beridir birçok düşünür müstakil adâlet teorileri geliştirmeye çalışmış veya kendi sosyal teorilerinin âdil olduğunu öne sürmüştür. Klasik çağda olduğu gibi **modern** çağda da, adâlet hem “sıradan” insanların hem de derin tefekkür sâhiplerinin başlıca ilgi odaklarından biri olma vasfını korumuştur.

Adâlet, günlük lisanda, herkesin ve herşeyin yerli yerinde olması; olması gereken yerde olması; herkesin hakettiğini alması veya herkese hakettiğinin verilmesi gibi anlamlara gelir. Mamafih, bütün bu “tanım”lar aslında birer **totolojiden** ibarettir; kendi başlarına bir şey ifade etmez, adâletle ilgili bilgi birikiminizi genişletmez, adâlet kavrayışımızı şu veya bu yönde değiştirmezler. Adâletin mahiyetinin daha iyi kavranması ve âdil olanın âdil olmayandan ayırtedilebilmesi için ilâve bilgiye ihtiyaç duyulur.

Toplum hayatının ahlâkî ve hukukî alanında adâletin ne olduğunu tespit etmek, ekonomik ve sosyal alanda adâleti aramaya nispetle daha kolaydır. Hemen hemen bütün toplumlarda hırsızlık, saldırı, cinayet gibi fiillerin fâillerinin cezalandırılması ve mağdurların ve/veya mağdur yakınlarının zararlarının tazmin edilmesi adâletin icabı olarak görülür. Fakat, kişiler veya gruplar arasında gelir, statü, refah ve mülkiyet dağılımının adâletle ilişkisi derin ve uzun tartışmaları gündeme getirir. Adâlet teorileri veya sosyal-siyasal teorilerin adâletle ilgili görüşleri işte bu alanlarda yoğunlaşır.

Adâlet teorileri genellikle ikiye ayrılmaktadır. İlki, usulî; ikincisi, sosyal adâlettir. Usulî adâlet, esas olarak, **liberal**, liberal-muhafazakâr ve **liberteryen** yazarlar; sosyal adâlet ise sosyalist, komünist, **sosyal demokrat** ve bâzen **muhafazakâr** yazarlar tarafından müdafaa edilmektedir. Bu ayrım şu üç temel noktaya dayanmaktadır: a) Adâletin bir ferdin fiilleriyle mi yoksa toplumsal gruplar arasındaki

karşılıklı konumlar ve ilişkilerle mi alâkalı olduğu; b) Adâletin geriye dönük mü yoksa ileriye yönelik mi olduğu; c) Adâletin yapılar ve yapılanmayla mı yoksa kurallar ve süreçlerle mi ilgili olduğu.

Usulî adâlet teorilerine göre adâlet bireylerin faaliyetleriyle ilgili-dir; gruplar arası ilişki ve dengelere atfedilebilecek bir değer değildir. Bir ferdin bir başka bireye muamelesinin âdil olup olmadığı o davranışın muhtevasına veya sonuçlarına bakarak değil, davranışın adâlet kurallarına uygun olarak yapılıp yapılmadığına bakarak belirlenebilir. Adâlet geçmişteki bir adâletsizliği gidermeye yöneliktir; gelecekte yeni bir durum tesis etmeyi hedefleyemez. Bu adâlet anlayışı D. Hume ve A. Smith'den F. A. Hayek ve R. Nozick'e uzanan çok güçlü bir düşünce geleneğine sahiptir.

Sosyal adâlet teorileri adâleti bireylerle değil toplumsal tabakalar, gruplar veya sınıflar arasındaki ilişki ve mevkiilerle bağlantılı bir değer olarak görür. Geçmişe değil, geleceğe yöneliktir; kişiler arasında geçmişte ortaya çıkmış âdil olmayan bir ilişkinin tasfiyesinin veya bu ilişkinin sebep olduğu zararın tazmininin yerine gruplar arasında bugün veya gelecekte âdil olduğuna inanılan bir ilişkinin tesis edilmesini hedefler. Sosyal adâlet teorilerine göre adâlet beşerî faaliyetlere rehberlik eden soyut kurallarla değil, sosyal grupların ulaşabildiği/sâhip olduğu malî ve maddî imkânlarla bağlantılıdır. Bütün muğlaklığına ve zaaflarına rağmen sosyal adâlet teorisi de Karl Marx ve John Rawls'un da içinde bulunduğu güçlü bir entellektüel geleneğe sahiptir.

Âdet (Custom)

Devamlı tekrarlanan ve geçmişte mütemadiyen tekrarlanmış olması bugün de tekrarlanmasının sebebinin teşkil eden **rasyonel** davranış. Âdet, “yapılmış olan şeydir”; “yapılmamış olan şey” değildir. Ancak, burada rasyonel kavramının tasrih edilmesi âdetin ne olduğunun daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. “Âdet”teki rasyonellik

(aklılık) (rational) irrasyonelin (akıl dışılığın) değil, non-rasyonelin (non-rational) zıddıdır. Dolayısıyla, buradaki rasyonel terimi vasıflandıracı (öväücü) olmaktan ziyade tasvir edicidir. Âdetin bugünkü anlamda kullanımı insanı rasyonel hayvan olarak tanımlamış olan Aristo'dan gelmektedir. Aristo'nun yaklaşımının temeli insanların hem rasyonaliteye hem irrasyoneliteye kabiliyetinin olması ve hayvanların ve cansızların böyle bir kabiliyetlerinin bulunmamasıdır.

Âdetin ne olduğunun daha iyi anlaşılabilmesi için onun diğer bazı kavramlardan ayırılması gereklidir. Bu çerçevede, âdet, **devlet** tarafından uygulanması ve legal müeyyidelere bağlanması gereken hukuktan; katî ve kural merkezli olması gerekmeyen konvansiyondan, sadece rasyonel varlıkların âdet sahibi olabilmesi anlamında hayvanların da sahip olabileceği alışkanlıktan ayırılmalıdır. Âdet olanı yapmak, mutad olanı, yâni daha önce yapılmış olanı yapmak demektir. Âdet olanı yapmak için bir sebep vardır ve o da âdetin daha önce yapılmış olmasıdır. Bunun iyi mi kötü mü olduğu ayrı bir konudur; burada önemli olan âdetin onu tekrarlayan bireyi aşan ve böylece davranışa sosyal ve haklılaştırıcı bir temel sağlayan bir zemine sahip olmasıdır.

Hukukla âdet arasında, hukukun âdet olanın kristalize edilmesi yoluyla doğduğunu söyleyerek bağ kuran yaklaşımlar vardır. Bunda önemli bir doğruluk payı bulunduğu düşünülebilir. Âdet, insanlar arasında mütemadiyen tekrarlanan sorun çözme anlaşmalarının ege-men irade tarafından yazılı hâle getirilmesi yoluyla, hukuka yansımaktadır. O yüzden, âdetler olmadan hukukun ve siyasî yönetimin yaşamasının zor olduğu söylenir. Hatta, bâzı durumlarda, âdetler yazılı/pozitif hukukun yerini bile alabilir. Bunun en iyi örneği yazılı olmayan İngiliz anayasasıdır. Aslında, hiçbir pozitif hukuk sistemi âdetleri tamamen gereksiz hâle getiremez ve âdetleri tamamen reddetmeye yönelik sistemler bile önemli ölçüde eski âdetlere dayanır veya zamanla kendileri yeni âdetler geliştirirler. Bu bakımdan Tür-

kiye Cumhuriyeti ve eski Sovyetler Birliği iyi örnekler teşkil ederler.

Siyasal ideolojiler arasında âdetlere en fazla önem atfedeni muhafazakârlıktır. Hatta âdetlere yapılan vurgunun muhafazakârlıkta eksikliği çekilen doktrine bir ikame sağladığı bile söylenir. Liberaller âdetlere karşı kesin reddiyeci davranmaz ama ihtiyatlı olmayı tercih ederler. Sosyalistler ise, muhalefette iken âdetlere karşı kesin reddiyeci olur, buna karşılık, iktidardayken, sosyalizmin otoritesini güçlendirmek için âdetlerden yararlanmaya çalışırlar.

Âdil fiyat (Just price)

Daha ziyade siyaset teorisi ve politik iktisatta yer işgal eden ve Orta Çağ' dan beri kullanılan bir kavram. Âdil fiyat terimi ne zaman kullanılıyorsa, muhtemelen, malların piyasadaki fiili fiyatlarına bir itiraz ve olması gereken fiyatlara bir ima ihtiva eder. Piyasadaki mal ve hizmet alıcıları genellikle yalnızca talip oldukları nihaî mal ve hizmetlerin bizzat görebildikleri ve tecrübe edebildikleri durumuyla ilgilenirler. Bu gayet normal ve insanîdir. Ancak, her mal ve hizmet, bir sürecin sonunda tüketiciye ulaşır. Bu sürecin girdilerinde olabilecek değişiklikler –faktör fiyatlarının değişmesi, demografik değişiklikler, talep değişiklikleri, teknolojik değişiklikler, tabii afetler, savaş vs.- fiyatların aniden ve kontrol edilemez biçimde dalgalanmasına yol açabilir. Bu fiyat değişiklikleri, tüketicileri rahatsız eder. Mal ve hizmetleri onlara ulaştırmanın son halkasının “keyfi” ve “kötü niyetli” olarak, “haksız” ve “yüksek” kâr elde etmek için fiyatları artırdığını düşünürler. Ama, fiyatlar düşerse, aynı halkanın zarar ediyor olabileceğini akıllarına getirmezler. Bu çerçevede, âdil fiyat, her tüketicinin bir malın veya hizmetin değerinin ne olması gerektiğiyle ilgili bir algılama, bir hissedıştır. Objektif değil, sübjektiftir. Kişinin dışındaki şartlar kadar, kişinin kendi şartlarına da bağlıdır.

Kitlelerin desteğini veya sempatisini kazanmak isteyen kamusal iktidar sahipleri, bazen üreticilere, pazarlamacılara âdil fiyat empoze

etmeye kalkarlar. Ancak, bu tür çabaların istenilen sonucu vermesi neredeyse imkânsızdır. Hatta, çoğu zaman istenenin tersine neticeler vermesi kaçınılmazdır. Fiyatlar görünürde “âdil fiyat” seviyesinde tutulabilse bile, bu, tüketicilere fayda temin etmekten çok zarar verir. Kıtliklar doğabilir, yeraltı piyasası oluşur, imtiyazlı zümreler doğar, malların fayda bileşimi geriler vs.

Liberallere göre âdil fiyat piyasa fiyatıdır. Piyasada bir mal veya hizmetin fiyat/ özellik/ fayda bileşimi o mal için bir menü sağlar. Bu menüde, her insanın kendi imkân/ istek/ kabiliyetlerine göre talip olabileceği kalemler vardır. Dolayısıyla, herkes tatmin sağlayabilir. Muhafazakârlar âdil fiyatı bir ekonomik mesele olarak çözemelerse bile bir ahlâkî problem olarak görür, insanların vicdanlarına havale ederler. Sosyalistlerin durumu karışıktır. Sosyalist sistemde devletin belirleyeceği fiyatların zaten âdil olması beklenir. Komünist sistemde ise, özel mülkiyet tamamen ortadan kalkacağından fiyatın âdillığı tartışması anlamsız kalacaktır. Yâni, tam ve mutlak adâlet bir hedef olarak takip edilmeksizin kendiliğinden gerçekleşecektir.

Âdil ücret (Just wage)

Âdil ücret, emeğini kiralayarak veya emek harcadığı ürünleri satarak geçinen kişilerin “hak ettikleri” ücreti alması temennisi olarak kullanılan bir terimdir. Ancak, terimin özellikle birinci durumdakilerin, yâni, “işçi”, “emekçi”, “çalışan” kişilerin durumunu ilgilendirdiğinin altı çizilmelidir. İkinci gruptakiler –yâni esnaf, zanaatkâr, bâzen bağımsız sanatçılar vb. bu terimle ilişkilendirilmezler veya ilişkilendirilmemelidirler. Bunun sebebi, ilkinde ücreti verenle alan arasındaki ilişkinin, hudutları belli, özellikleri tespit edilebilir ve taraflar arasında çatışma/ sürtüşme yaratabilir bir ilişki olmasıdır. Oysa, ikinci grubun hâli tamamıyla farklıdır. Bizzat yaptığı hediyelik eşyayı semt pazarlarında satan biri, eşyalarını satın almadığı veya istediği fiyatları vermediği için insanları suçlayamaz, onlara düşmanca davranamaz. İlkinde ise bu mümkündür, zira emekçinin ma-

aşını verme sorumluluğunun kime ait olduğu ve bu maaşın artması için nereye tazyik edilmesi gerektiği bellidir.

Âdil ücretin ne tanımını tam olarak yapmak ne de âdil ücretin parasal miktarını mutlak veya oransal olarak belirlemek mümkündür. Sokak kültüründe, emeği yücelten, emekçiyi öven unsurlar hayli yaygındır; ama iktisadî hayatın akışında övgü ve yergi sözlerinin fiilî etkisi yok denecek kadar azdır. Kendi başına “emek” teriminin de fazla bir manası yoktur. Emek objektif kıstaslara bağlı homojen bir bütün değildir. Kişisel özelliklere, işgücü piyasasına ve başka birçok unsura bağlı olarak farklılaşır.

Günümüzün popüler devlet uygulamalarından “asgarî ücret” devletlerin “âdil ücret”e yönelik hamlelerinden biridir. Ancak, asgarî ücretin kime faydalı kime zararlı olduğu tartışmaya çok açıktır. Liberaller, ücretlerin siyasî tartışmalarla belirlenemeyeceğini, piyasada şekillenebileceğini kabul ederler. Liberallere göre, ücretler, nihaî safhada, marjinal verimliliğe bağlı olacaktır. Sosyalistler ise, ücretlerin tamamen siyasî olarak belirlenebileceğini, bunun sınıf mücadelesinin önemli bir aracı veya hedefi olduğunu düşünürler.

Âdil yargılanma hakkı (Due process of law)

Hukukî takibatların, bireylerin legal haklarını korumak üzere tesis edilmiş prensiplere uygun olarak yapılması. Âdil yargılanma kavramının uzun bir tarihî geçmişi vardır. Birçok hukukçuya göre kökleri İngiliz **ortak hukuk**unda yatmakta ve ilk ifadesini merkezî iktidarın sınırlanması yolunda tarihî bir adım teşkil eden Magna Carta'nın (1215) 39. maddesinde bulmaktadır. Bu madde yargılama olmaksızın mahkumiyet olmayacağını ve sanığın jüri tarafından yargılanmaya hakkı olduğunu hükme bağlamaktaydı. Bu hüküm birçok demokratik ülkenin anayasalarında yansımaları buldu ve hukukun hâkimiyetinin temel ilkelerinden biri hâline geldi. Buna göre, bir kimse temel hak ve hürriyetlerinden, âdil bir yargılanmaya tâbi tutulmadan mahrum bırakılamaz.

Ahstorik (Ahistorical - Tarihdışı)

Bir teori, meşgul olduğu konuyu sanki hiç tarihi yokmuş veya bu mesele mahiyetinin açıklanmasında onun tarihinin hiçbir önemli payı bulunmamaktaymış gibi ele aldığı vakit, onun ahistorik bir teori olduğu söylenir. Keza, bir terimin kısmen veya tamamen üzerine inşa edildiği bir yaklaşımın (sosyal sözleşme gibi) tarihsel temeli, tarihsel gerçekliği yoksa, o teorinin veya teorinin söz konusu kısmının ahistorik olduğu söylenir. Marksistler, muhafazakârlar ve son yıllarda komüniteryenler sık sık liberalizmin insan tabiatıyla ve siyasî kurumlarla ilgili görüşlerinin ahistorik olduğunu söylerler. Bundan maksat, liberalizmi, insanın sosyal ve siyasal tabiatını bunların tarihî olarak geliştirdiği veya tarihî gelişmenin hem politik olarak mümkün olanı hem de politik olarak haklı olanı belirlediği gerçeğine atıfta bulunmaksızın tasvir etmekle/tanımlamakla suçlamaktır. Marksistler, daha da ileri giderek, ahistorik görüşün kendisinin belirli tarihî durumların ve şartların yansıması olduğunu söylerler. Marksistlere göre bu şartlar insanların evrensel bir insan tipi tahayyül etmelerini mümkün kılar. Bu tahayyülde, aslında kapitalist gelişmenin muayyen bir safhasının ürünü olan bir insan tipi sanki esas, hiç değişmez, ebedî bir gerçekmiş ve her ekonomik ve siyasî sistemin ortak bir özelliğiymiş gibi algılanmaktadır.

Bu Marksist bakış açısının bâzı karışıklıklara yol açtığı görülmektedir. İster insan tabiatıyla isterse bir eşyanın veya hayvanın tabiatıyla ilgili olsun, birşeyin esasıyla ilgili her tanım evrensel geçerliliğe sahip olmalıdır. Aksi takdirde tanım yapılamaz. Bundan dolayı, tekemmül etmiş hiç bir tanım sâdece belirli bir zamana mahsus olamaz. Eğer zamana bağlı olarak ve zamanın akışı içinde gelişmek insan tabiatının esasıysa, bunun insan tabiatı hakkında zamandan bağımsız bir gerçek olması gereklidir. Bir liberal teori, pekâlâ, ahistorik olma ithamıyla karşılaşmaksızın, temel haklar ve görevlerle ilgili **doktrin** inşa etmekte zamandan bağımsız bir hakikate dayanabilir.

Aile (Family)

Ailenin birbirinden farklı iki anlamı vardır: a) Kan bağıyla veya evlilik bağıyla birbirine bağlı ve hayatlarının mühimce bir bölümünü aynı hanede (household), karşılıklı bağımlılık içinde geçiren insanlar arasındaki ilişki yumağı. b) Kan bağına dayanan ve ana veya baba çizgisinden nesiller boyunca süren ve sosyal olarak kabul gören dâhil etme veya dışlama kurallarına yaslanan ilişkiler yumağı. Bu anlatımda a çekirdek aileye b geniş aileye tekabül etmektedir. İlkinde ana-baba ve çocuklar aileyi teşkil ederken, ikincisinde, en azından teorik olarak, kan bağına dayalı daha geniş ve daha yaygın bir insanî birlik söz konusudur.

Aile, tarih boyunca bütün toplumlarda görülen en aşikâr sosyal müessesedir. Nitekim, bundan dolayı olsa gerek, siyasal teoride pek çok filozof aileyle ilgili çeşitli tartışmalar yapmıştır. Muhafazakârlar aileye özellikle önem verirler. Onlara göre, aile bütün sınıflarda karşılaşılan ve sosyal ve siyasal düzenin temel parçası olan bir beşerî kurumdur. Meselâ, Burke'e göre, birey değil aile sosyal düzenin temel unsurudur; insanın kendini gerçekleştirmesi **âdet**lere ve sosyal kurumlara katılmasına, normlara ve kanunlara saygı göstermesine dayanır ve bunlar insana en yakınlarıyla birlik duygusunu verir. Bazı muhafazakârlar aileyi **doğal hukuk**ta temellenmiş bir kurum olarak görürken muhafazakârlıkta ağır basan yaklaşım aileyi bir taraftan değerlerin, bilginin, disiplinin, hünerlerin ve mülkiyetin takviye ettiği bir taraftan da bunların nesilden nesile aktarılmasının temelini teşkil eden birinci dereceden ilişkiler ağı olarak görmektedir.

Liberal düşünce prensip olarak aileyi aile içindeki bireylerden anne ve babanın bir sözleşme yapmalarından doğan bir kurum olarak gören yaklaşımla uyum içindedir. Bazı liberal iktisatçılar aileyi ekonomik bir birim olarak izah etmeye meyillidir. Buna göre, aile diğer üretim birimleri gibi iktisadî bir birliktir, aileler bazı ürünleri ve hizmetleri (meselâ çocuklar, itibar, statü, seks ve dostluk gibi), bireylerin tek başına yapabileceğinden daha etkin şekilde üretebilir. Ma-

mafih, ailenin sadece bu ekonomik yönü üzerinde odaklanan yaklaşımlar, eş seçiminin ve aile bağlarının non-rasyonel kısımlarını ihmal ederler. Bunlar, çoğu zaman, ekonomik faydalara indirgenemez.

Muhafazakârlar aile bağlarının sözleşmeye dayalı olduğu veya aile yükümlülüklerinin bireylerin aile bağları içinde özerkliklerinden serbest iradeleriyle vazgeçmeleri sonucu doğduğunu kabul etmezler. Aile, değerlerin ve birikimlerin nesilden nesile aktarılmasını mümkün kılan otonom bir sosyal organizasyon biçimidir. Aile aynı zamanda sosyal insicamın yaratıcısıdır ve gelecek nesillerin vasıflarının belirlendiği ortamdır. Aile en güçlü insanı **müşevvik**lerin de kendini gösterdiği ortamdır. Bu müşevvikler arasında, güçlü bir birlik kurma, çocuklarına daha elverişli hayat şartları hazırlama, yakınlarına iyi bir miras bırakma gibi arzular da yer almaktadır. Bu arzular müteşebbisliğin altında yatan faktörlerdendir. **Sivil toplumun** tesis edilmesi ve korunmasında, baskıcı **kollektivist** sistemlerin önlenmesinde de ailenin rolü vardır.

Sosyalistler, en azından teorik olarak, aileye daha olumsuz bakarlar. Marksist düşünce *Komünist Manifesto*'daki "ailenin ilga edilmesi" çağrısını Engels'in *The Origin of Family* (Ailenin Orijini) kitabındaki fikirlerden alır. Engels burjuva ailesinin karı koca arasındaki eşitsizliğe dayandığını, bu ailede kadının daha dezavantajlı olduğunu, karın tokluğuna mülkiyetin nakli için vâris ürettiğini yazmıştır. Kapitalist üretim ilişkilerine dayalı bir kurum olarak, burjuva ailesi, özel mülkiyet ve devletin çöküşüyle birlikte çökecektir. Bu fikirler temelinde, çağdaş Marksist düşünce aileyi tümüyle arızî bir sosyal kurum ve bir ideoloji olarak tasvir etmiştir. Bu yaklaşımlar bâzen ailenin bireyi baskıya alıştıran bir ortam teşkil ettiği yolundaki psikiyatrik tezlerle çakışmıştır. Aileye bu tür olumsuz bakışlar Rousseau'da da bulunur. Rousseau, meselâ, eğitimin aileye bırakılmayacağını, bir devlet görevi olması gerektiğini söyler. Buna rağmen sosyalist ülkelerdeki aile dünyanın diğer yerlerindeki ailelerden pek farklı olmamıştır.

Geleneksel anlamdaki aileye yönelik en büyük tehdit aileyi reddeden görüşlerden değil, bir şekilde önemseyen görüş ve taleplerden gelmektedir. Hangi şekilde karşımıza çıkarsa çıksın, ailenin merkezinde ebeveynlik ve istikrarlı cinsel ilişkiler yatmaktadır. Hatta, aile, çoğu kimse için, teorik olarak, çocuk yapma kapasitesine sahip iki (farklı) cinsin (kadın ve erkek) birlikteliğidir. Zamanımızda aynı cinslerin (erkek-erkek/kadın-kadın) evlilik hakkı talep ettikleri ve bazı ülkelerde buna imkân sağlandığı ve yer yer bu tür evliliklerin gerçekleştiği bilinmektedir. Muhafazakârlar yanında birçok liberal ve sosyalist de bunu kavramakta ve kabullenmekte zorluk çekmektedir. Bunun ailenin yıkılması anlamına geleceği söylenmektedir. Ancak, burada ailenin yıkılmasından ziyade geleneksel ailenin kendine yeni ortaklar bulması ve böylece aile kavramının yeni yorumlara açılması söz konusudur. Aynı cinsten evliliklere hâlihazırda aileden ziyade “sivil birlik” adı verilmekle beraber, bu gidişin nereye varacağı henüz bilinmemektedir.

Akademik özgürlük (Academic freedom)

1- Öğretilen veya üzerinde çalışma yapılan şeyi kamuya yararından alâkasız olarak ve konunun biçimine, içeriğine ve konuyla ilgili mütâlâalara dâir -ister devletten isterse başka bir yerden gelen- haricî direktiflerle sınırlanmaksızın öğretme, öğrenme ve araştırma faaliyetinde bulunma özgürlüğüdür. Akademik özgürlük araştırma sonuçlarını yayınlama özgürlüğünü de kapsar.

2- Daha özel olarak, akademik özgürlük, bir eğitim kurumunun, öğretilen şeyin ideolojik muhtevası ne olursa olsun, kendi işleyiş kurallarını koyma ve eğitimcilerini ve öğrencilerini seçme hakkını ifade eder. Bu anlamda, akademik özgürlüğün varolup olmadığı veya varolmasının gerekip gerekmediği tartışılan bir konudur. Akademik özgürlük akademisyenlerin hizmetlerini satın alan veya temin edenlerin teslim edilen hizmetin mahiyetini belirleme gücüne sahip olmaması

gerektiğini ima eder. Akademik özgürlük meselesi, akademik müesseselerin kendi kaynaklarını ve öğrencilerini devlet yardımı veya direktifi olmaksızın sağlamalarının gerekip gerekmediği meselesinden ayrı tutulmalıdır. Bir başka deyişle, akademik özgürlük, akademik eğitim ve akademik çalışmalar kamu tarafından finanse edilse bile varolması gereken bir özgürlüktür.

Akıl (Reason)

İnsanların doğuştan sâhip olduğu varsayılan, eğitim ve sosyal çevreye bağlı olarak gelişmesine rağmen özünün insan fitratında yattığına inanılan bir cevher, bir zihni fonksiyonlar sistemi. Akıl sâhipliğinin insanı diğer canlılardan ayıran temel özellik olduğu kabul edilir. İnsan, aklı kullanarak soyutlama yapar; nesnelere ve kavramlar arasında bağlantılar kurar; öncüllerden çıkarsamalar yapar; doğru ile yanlış ayırır; bilir; düşünür. Akıl sâhipliğinin veya akıl cevherinin toplumsal ve bireysel hayatın hemen hemen her alanında yansımaları ve neticeleri vardır. O yüzden, akıl, sosyolojide, psikolojide, epistemolojide, iktisatta farklı farklı anlamlara gelebilir. Sosyal teoride akıl sâhipliğinin uzantısı yahut akli sosyal teorinin odağına oturtmanın sonucu olarak ortaya çıkan yaklaşıma **rasyonalizm** denir.

Aklî (Bkz. Rasyonel)

Aktivist (Activist)

Bir faaliyette gönüllü olarak aktif rol alan (kişi). Bu faaliyet bir vakıf, dernek, menfaat grubu veya siyasî partinin faaliyeti olabilir.

Altruizm {Altruizm - Özgecilik (?)}

Bireyin kendisinden ziyade (arkadaş, aile, sınıf, halk, toplum, devlet gibi) diğer varlıkları(n) (menfaatlerini) gözetmesini isteyen görüş.

Altruizmde insan eylemlerinin altında yattığına inanılan güdüler iki gruba ayrılır. Birincisi aşk, sevgi, arkadaşlık türü ilişkilerden kaynaklanan duygusal güdülerdir. Duygusal güdülerin bizi altruist eylemlere yönlendirdiği durumlarda başka birinin menfaatleri doğrudan doğruya bizim menfaatlerimiz olur. İkincisi, diğer insanlara gösterilen hürmet ve saygıdan kaynaklanan ahlâkî güdülerdir. Ahlâkî güdülerin altruist davranışları yarattığı hâllerde bir diğerinin menfaati bizim için onları gözetmemize yol açan bir neden olur fakat bir menfaat aynılaşmasının vuku bulması ve gözetilen kişilerin menfaatlerinin zorunlu olarak aynı zamanda bizim menfaatimiz olması gerekmez.

Analoji {Analogy - Kıyas}

Aynılık ve benzerlik kurma yoluyla bir şey hakkındaki bilgi ve tespitlerden başka bir şey hakkında, bâzen araştırma ve inceleme yapmaya gerek görmeden, bilgi çıkarmak. Birinde olanların ona benzeyen diğer bir şeyde de olduğu veya olması gerektiği sonucuna ulaşmak.

Anarko-kapitalizm {Anarcho-capitalism-(?)}

Özgürlükçü-bireyci **anarşizm** ile saf **kapitalizmi** birleştirerek savunanların görüşlerini ifade etmek için kullanılan bir kavram. Anarko-kapitalistlerin “liberteryen (liberal) anarşistler” biçiminde adlandırıldıkları da olur. Anarko-kapitalistler devletin varlığının hem ahlâkî olmadığına hem de insanlara ve toplumlara faydadan çok zarar verdiğiğine inanırlar. Öngördükleri devletsiz sistemde bir kolektif organ (yâni **devlet**) tarafından yerine getirilen hiçbir hizmet veya onun tarafından üretilen hiçbir eşya yoktur. İnsanların ihtiyacı olan her türlü mal ve hizmetin üretimi, **piyasa** sisteminin akışı içinde, bireyler ve özel girişimciler tarafından devletin yapabileceğinden çok daha etkin biçimde gerçekleştirilebilir. Murray Rothbard ve David Friedman gibi yazarlar anarko-kapitalizmin en etkili isimleridirler.

Anarcho-sendikalizm (Anarcho-syndicalism)

Ondukuzuncu asrın sonlarında **anarşizmin** ve sendikacılığın ilkelerinin kaynaşmasından doğan, ilk önce Bakunin'in İsviçreli takipçisi (havarisi) James Guillaume tarafından başı çekilen, daha sonra Sorel tarafından rehberlik edilen ve pekiştirilen hareket. Anarcho-sendikalizm devlet kuvvetinin bütün türlerine muhalefet etmek ve onları tahrip etmek için sendikaların kullanılmasını savunmuştur. Sorel'in düşünce sistematığında anarcho-sendikalizm şiddete ve sonunda şiddete dönüşecek "genel grev"le neticelenecek olan eyleme dönüştürüldü. Sorel'in fesfeselinin, kurulu düzeni yıkmak için organize grupların kullanılmasını savunduğundan, bir **anarşizm** olmadığını düşünenler vardır. Anarcho-sendikalist hareket sendikaları gelecekteki toplumun çekirdek organları olarak gördü ve sendikaların kapitalist devletin yıkılması için çalışmak üzere kendilerini insicamlı kavga birlikleri olarak hazırlamalarını istedi. İspanya'da pro-Francist sendikacılığın ve Birleşik Devletler'de "Dünya Endüstri İşçileri"nin temelini kurdu, oluşturdu, fakat İngiltere'de mevcut sendika oluşumlarının muhalefetiyle karşılaştı. Anar-kosendikalizm hareket olarak çökmüş olmasına rağmen idealleri yaşamaya devam etmiştir ve hâlâ endüstriyel eylemin, bu eylemin kendisine yöneltildiği devlet işveren olsa da olmasa da, devletle doğrudan doğruya veya dolaylı bir çatışma olarak görülmesinin mümkün olduğuna inanmaktadır.

Anarşizm (Anarchism)

Devletin ya bizâtihi doğuşu ve mahiyeti itibariyle kötü ve zararlı olduğu, ya da tarihî gelişme ve şartların onu kötü ve zararlı hâle getirdiği gerekçesiyle (inancıyla) hükümetin (devletin) ya bütünüyle ya da kısmen ilga edilmesi gerektiği ve bunun mümkün olduğu inancı. Anarşist kişi devletin bulunmadığı bir toplumun mümkün olduğuna inanır ve aynı zamanda bireylerin kendiliğinden doğan eylemlerine ve bireylerin gönüllü birliklerine müdahale eden her çeşit otoriteyi reddetmeye

yöneler. Tipik bir anarşistin başlıca inançları şunlardır:

- (i) İnsanlar tabiatları itibariyle iyi kalplidirler, ancak, yönetim tarafından yozlaştırılırlar.
- (ii) Toplumun tabii ve hür olmasına karşılık devlet istismar edici (sömürücü) ve tahakkümcüdür.
- (iii) İnsanlar gönüllü işbirliği yoluyla birbirlerini tamamlayan, fakat her çeşit zorlama tarafından hüsrana uğratılan sosyal hayvanlardır.
- (iv) “Yukarıdan gelen” reformlar onları başlatan otoritenin damgasını taşır ve bu yüzden değersizdir.
- (v) Sosyal değişme devrimci eylemle, hatta belki de şiddetli eylemle gerçekleştirilmelidir.

Bu inançların hepsinin her anarşist tarafından benimsendiği söylenemez. Meselâ, Godwin gönüllü işbirliğiyle birleşmiş, küçük üreticilerden oluşmuş, devletsiz bir topluma inanmış ve bu hedefe aydınlanmış sosyal reform yoluyla ulaşmayı düşünmüştür. Rus asıllı anarşist filozof Bakunin spontane şiddete dayanan devrim gerektiren bir “anarşizm, **kollektivizm**, ateizm” sentezine inanmıştır. Diğer bazı düşünürlerin de, yukarıda sıralanan dört inançtan (i) ve (v) şıklarını reddetmelerine rağmen, anarşist olarak adlandırılmaları mümkündür. Meselâ, egoizmin ve bireysel iradenin gücünü metheden ve onu “sürü-benzeri” gerekliliklere olan bağımlılıklardan kurtarmayı gözeten Nietzsche'nin anarşist çizgide yer alan bir filozof olduğu söylenebilir. Ondokuzuncu yüzyıl anarşizmi büyük ölçüde özel mülkiyete, en azından bazı özel mülkiyet çeşitlerine, onun bir tür örtülü kölelik olduğu gerekçesiyle karşıydı. Anarşizmi bilinçli bir kitle hareketi yapmaya teşebbüs eden Proudhon “mülkiyet hırsızlıktır” düsturunu ortaya koydu, ancak, aynı zamanda, mülkiyetin özgürlüğün zarurî bir parçası olduğunu da düşündü ve bu yüzden mülkiyetin asıl zararlı biçimleri olarak monopole ve gasba hücum etti. Bakunin üretim araçlarının ortak mülkiyetini savundu, fakat “tüketim araçla-

rında” özel mülkiyete izin vermeye hazırdı. Godwin, küçük ölçekli olmak üzere çoğu özel mülkiyet türlerini kabul etti. Anarşizmden etkilenmiş bâzı modern yazarlar (Nozick gibi) genellikle daha liberal bir çizgi izlemişler ve bundan dolayı, **özgürlük**le mülkiyet arasındaki ilişkiyi gözeterek, özel mülkiyete karşı daha olumlu bir tavır takınmışlar, hatta özel mülkiyeti toplumun ve toplumsal sistemin esas vazgeçilmez unsuru olarak görmüşlerdir.

Ondokuzuncu Yüzyıl anarşizminin bir başka önemli veçhesi örgütlenmiş dine yönelik husumetiydi. Meselâ, Tolstoy, “hakikî” dinin devletin ve bütün devlet müesseselerinin reddini (inkârını) içerdiğini söyler. Çoğu anarşist ya Tolstoy’un bu görüşünü kabul etti, ya da, daha ileri giderek, hiçbir dinin gerçek (hakikî) olamayacağını öne sürdü. Sorel gibi şiddeti benimseyen anarşistler 19. yüzyıl boyunca etkili oldu ve 19. asır anarşistleri Marx’a bâzı kavramları sağlamakta son derece önemliydi. Nitekim, Marx’ın “devletin yok oluşu” (ortadan kalkışı) fikri doğrudan doğruya anarşistlerin görüşlerinden kaynaklanmıştı.

Bütün çeşitlerinde anarşizm insan toplumunda (ve hatta insanların toplum hâlinde olmadığı bir durumda) maddî ihtiyaçların ve kollektif sorumlulukların (mükellefiyetlerin), zorlama olmaksızın, kendiliğinden karşılanabileceği, yerine getirilebileceği bir durumun mümkün olduğunu farzeder. Bu yüzden anarşistler Hobbes’un egemenin himayesi dışında insan hayatının “yalnız, fakir, pis, kaba ve kısa” olduğu yolundaki görüşünü reddetmeye yönelirler. Anarşistlerin birçoğu devletin şiddet kullanmaksızın tahrip edilmesinin mümkün olmadığını söyler. Ancak, şiddetin böylesine istekli savunulmasının anarşizmin yeni ve daha iyi bir toplum görüşünü dayandırdığı insan tabiatı hakkındaki varsayımlara ters olduğu görülür. Bu çeşit güçlükler yüzünden bâzı anarşistler (Marx’ın yazı hayatının daha geç dönemlerinde yaptığı gibi) devletin ortadan çekilmesinden ve “gerçek insan tabiatının” kendisini yeniden göstermesinden önce insanların sosyal

şartlarının endüstriyel üretimin kitlesel disiplini tarafından geliştirilmesi gerektiğini düşünür. Anarşizme en radikal biçimde karşı çıkan görüş Hegel'e aittir. Hegel'e göre, "insanın gerçek tabiatı" devleti sadece kendi güvenliğinin bir aracı olarak değil, fakat aynı zamanda özgürlüğün en yüksek ifadesi olarak görmeyi gerektirir.

Anayasacılık (Constitutionalism)

1- Siyasî yönetim tarzıyla ilgili bir siyasî-hukukî doktrin. Hükümet/devlet gücünün insan haklarını esas alan bir kurallar çerçevesi (anayasa) içinde kullanılması gerektiği inancı. Anayasacılık ilkesine uygun anayasalar genellikle iki şey yapar. a) Bireylerin temel hak ve özgürlüklerini teminat altına alır. b) Devlet kurumlarının görev, yetki ve fonksiyonlarını ve birbirleriyle ilişkilerini belirler.

2- Siyasî iktidarın kullanılış yerlerini ve tarzlarını kayıtlayan kurullarla bağlanması gerektiğini ileri süren siyasî doktrin. Yazılı bir anayasanın varlığı ve iktidarın parçalanıp farklı organlar arasında paylaştırılmasıyla gerçekleşen sınırlı ve sorumlu hükümet teorisi ve uygulaması.

3- Anayasal yönetimi, yâni sınırlı ve vatandaşların hak ve özgürlüklerine öncelik veren bir anayasaya dayalı idare biçimini savunmak. Anayasacılık kuvvetli bir entelektüel geleneğe sahiptir. Locke, Montesquieu ve, Jefferson başta olmak üzere, ABD'nin kurucu ataları bu geleneğin en mühim ve en etkili isimleridir. Anayasacılığın iki ayağı vardır: Sınırlı yönetim ve yönetimin halkın rızasına dayanması. Sınırlı yönetim kuvvetler ayrılığı ve hukukun hâkimiyeti ile; rıza ise, siyasal temsil/demokrasi ile ilintilidir.

Anayasal iktisat (Constitutional economics)

Siyasî olay ve süreçleri mikro ekonomik analiz araçlarıyla açıklayan bilimsel/felsefi yaklaşım. Siyasî iktidarın bilhassa iktisadî yetkilerinin yazılı anayasaya konan ve hükümetin iktisadî karar alma/uygulama gü-

cünün yatay (alan bakımından/ sektörel olarak) ve dikey (yetki genişliği bakımından) olarak sınırlayan hükümlerle sınırlanmasını öngören doktrin. Para arzındaki artışın veya devletin borçlanma imkânlarının GSMH'ya sabit şekilde oranlanması anayasal iktisat anlayışının önerileri arasında sayılabilir. Öncülüğünü iktisatçı James Buchanan ve Gordon Tullock'un yaptığı bu ekol zamanla Kamu Tercih Okulu olarak da bilinir hâle gelmiştir.

Anayasal vatandaşlık (Constitutional citizenship)

Vatandaşlığı bir etnisiteye, bir dine veya bir kültüre âdiyete/mensubiyete değil, anayasalcılık geleneğine uygun bir anayasaya ve ona uygun temel hukuk kodlarından oluşan bir hukuk sistemine bağlılığa dayandıran yaklaşımdır.

Anayasal yönetim (Constitutional government)

Bir sınırlı yönetim tarzını ifade eden bir kavram. Anayasal yönetimde bir anayasa ve bu anayasa tarafından tanımlanan bir hukuk sistemi ve idare aygıtları bütünü iktidarın kullanılmasına aracılık eder ve sınırlarını çizer. Anayasal yönetim olan bir ülkede bir politikacı veya bürokrat anayasayı çiğnediği hâlde iktidara meşru olarak sâhip olduğu iddiasında bulunamaz ve bundan dolayı iktidardan uzaklaştırılabilir. Düşünce tarihinde bilhassa Locke ve Montesquieu anayasal yönetimi ilk formüle eden filozoflar olarak bilinirler. Mamafih, anayasal yönetim teori ve pratiği onların zamanından bugüne hayli genişlemiş ve zenginleşmiştir. Siyasal özgürlüğün varlığı (seçme, seçilme, yönetime katılma ve yönetimi denetleme hakları) anayasal yönetimin temel özellikleri arasına girmiştir. Ayrıca, kuvvetler ayrılığı, hukukun hâkimiyeti ve iktidarın meşru ve açık organlar eliyle kullanılması da anayasal yönetimin gerekleridir. Bütün bunları tamamlayacak bir esas unsur, vatandaşların yetkilerini aşanlara karşı hukukî eyleme geçebilme hakkına sâhip bulunmaları ve bunun hukukî olarak düzen-

lenmiş ve garanti altına alınmış olmasıdır. Bir anayasanın mevcudiyeti anayasal yönetimin ilk (gerekli) şartıdır, fakat bu tekbaşına anayasal yönetimi garantilemez. Bugün dünyada hemen hemen her devletin bir anayasası vardır; lâkin, anayasası olan her ülke anayasal yönetime sâhip değildir.

Ancien regime {Ancient regime - Eski rejim (?)}

Eski düzen. Genellikle Fransız Devrimi öncesindeki **mutlakiyetçi** siyasi yapıları ifade etmek için kullanılan bir kavram.

Anomi (Anomie)

Tecrit, yalnızlık ve anlamsızlık duyguları ile birlikte değerlerin ve **normatif** kuralların zayıflaması.

Anti-semitizm (Anti-semitism)

Yahudilere yönelik nefret veya Yahudiler hakkında olumsuz ön yargı. Anti-semitizm dinsel, ekonomik veya ırkî biçimlerde ortaya çıkabilir.

Antropomorfizm {Anthropomorphism, İnsan biçimcilik (?)}

İnsan olmayan, insan dışı varlıklara (meselâ gruplara, hayvanlara) insanî özellikler atfetme. Değişik şeyler antropomorfik muameleye tâbi tutulabilir. Bunların insan gibi zeka sâhibi olma ve düşünme, muhakeme etme, hareket etme kabiliyetine sahip olduğu ve bundan dolayı övgü, yergi ve eleştiriye mahzar olabileceği, yâni kendilerinin ve onlara atfedilen davranışların ve sonuçların iyi veya kötü sıfatlarıyla vasıflandırılabilceği varsayılır. “Toplum” kavramı sık sık antropomorfik muameleye tâbi tutulan kavramların başında gelir. Bunun tipik bir örneği, herhangi bir sorundan bahsedilirken, “bu toplumun suçudur, hatasıdır” denmesidir. Toplum, varlığı, özellikleri, sorumlulukları bireysel insan gibi tesbit veya

tain edilebilen bir varlık değildir. Bu ifade aynı zamanda **totolojik** bir ifadedir; zira, her problem, neticede, toplum içinde ve toplumsal sebeplerle doğmaktadır. Bunun böyle olduğunun söylenmesi bilgi stokumuza herhangi bir şey ilâve etmemektedir.

Aparat (Apparat)

Komünist Parti'nin tam-zaman hizmetçileri sınıfı (apparatchiki, apparatus'a âit olanlar). Sovyetler Birliği'nde Lenin'in "yeni tip parti"sinin ayırddedici bir özelliği olarak gelişmiştir. Sovyetler Birliği'nde ve Komünist Blok ülkelerinde Komünist Parti'ye sorgusuz sualsiz sâdık profesyonel komünistler, sivil hizmetin özü ve yönetimin Komünist Parti tarafından ele geçirilmesinin ve elde tutulmasının zorunlu aracı olarak kullanılmışlardır.

Apolitik (Apolitical)

1- **Siyasetle**, siyasî süreçlerle ve siyasî olaylarla ilgili olmayan (kişi, grup veya görüş).

2- Bir görüşün, esas (ana) amaçlarının parçası hüviyetinde, iktidarın kullanılma araçları olan müesseseler üzerinden siyasal düzlemlerle ilgili herhangi bir niyeti ve beklentisi yoksa, o görüş apolitik olarak vasıflandırılır. Her sosyal değişiklik bu müesseseler üzerinde muhtemelen bâzı etkiler meydana getireceğinden ve hatta bu müesseselerin yapısında zorunlu bir revizyonun yapılmasına sebep olabileceğinden, apolitik olduğunu söyleyen (öyle olduğu söylenen) her görüşe politik bir yorum kazandırmak (vermek) mümkündür. Bâzı görüşlere göre, her sosyal eylem veya davranış (hareket) kurulu müesseselerin bir ölçüde tasdikini veya reddini ve, ne kadar sığ ve yetersiz olursa olsun, bu hareketin veya sosyal eylemin gerçekleştirilmesini sağlayacak olan bu müesseselerle ilgili bâzı görüşleri ihtiva eder. Buna göre, politik olmayan niyetlerle yapılan eylemlerle politik sonuçlara yol açması bilinerek ve istenerek yapılan eylemler arasında

hiçbir önemli fark yoktur. Bir başka deyişle, her eylem şu veya bu ölçüde politiktir. Liberaller ve muhafazakârlar bu görüşe kuşku ve ihtiyatla, sosyalistler sempatiyle bakar.

A posteriori {A Posteriori – Sonsal (?)}

1- Deneyden ve tecrübeden çıkan veya deneyle ve tecrübeyle doğrulanan, doğru olduğu anlaşılan (önerme yahut bilgi).

2- Tecrübeden sonra varolan, tecrübeyle edinilen, tecrübeyle ortaya çıkan (bilgi).

A priori {A priori – Önsel (?)}

1- Deneyden ve tecrübeden bağımsız olarak, başından ve peşinen doğru olan, doğru kabul edilen (önerme yahut bilgi).

2- Tecrübeden bağımsız olarak ve ondan önce bilinen, mevcut olan (bilgi).

Arbitraj (Arbitrage)

Pazarlar arasında fiyat eşitliği getiren güçlerden biri. Eğer bir pazarda eşyalar bir diğer pazardaki satış fiyatlarından daha aşağı bir fiyata satılırsa arbitraj olayı ortaya çıkar, yani bu eşyalar ilk pazarda(n) satın alınır ve ikinci pazarda satılır. Bu olay, her iki pazardaki fiyatın eşitlenmeye yönelmesine yol açacak şekilde, birinci pazardaki fiyatı yükseltir ve ikinci pazardaki fiyatı düşürür. Arbitrajdaki temel unsur kâr miktarının kesin olarak belirlenebilmesidir. Arbitraj kârlarının kazanılmaları, hiçbir risk taşımadıklarından, zordur ve, çoğu zaman, bu kârlar bu fırsatı aramak için harcanan zamanın ve ayrıntılı dikkatin telâfisinden daha fazla birşey değildir. Eğer bu böyle olmasaydı, eşyalar, otomatikman, en kârlı biçimde satılabilecekleri pazarlara gidecek yolu bulurdu. Arbitraj olayının en somut şekilde yaşandığı alanlardan biri para (döviz) ticaretidir.

Argüman (Argument)

Tasdik veya red için verilen delil. İkna etme söylemi. Bir öncülden bir sonuca götüren insicamlı ifadeler serisi.

Arrow teoremi (Arrow's theorem)

Matematiksel iktisatçı K. J. Arrow'un (d. 1921) adıyla anılan ve sosyal tercih teorisinde çok önemli bir yer işgal eden bir teorem. K. Arrow hem çağdaş demokrasilerin temel ilkelerini muhafaza edip hem de bir toplumun, toplumun mensuplarının tercihlerine göre belirecek alternatif durumlarını (hâllerini) tam olarak ve insicamlı bir şekilde sıralayacak (derecelendirecek) bir anayasa yapmanın mümkün olduğunu ispatlamak üzere harekete geçmiş, fakat tam tersi bir sonuca ulaşmıştır. Bu teoremin refah ekonomisi açısından çok önemli neticeleri vardır. Teorem bir sosyal refah fonksiyonu – bireylerin arzularını somut sosyal tercihlere dönüştüren bir kurallar dizisi- fikriyle işe başlanmaktadır. Sonra, sosyal refah fonksiyonunun tatmin edebileceği/karşılayabileceği mantıklı, mâkul şartlar –meselâ grubun hiçbir üyesinin sonucu dayatamaması- ortaya koymaktadır. Sonuçta, hiçbir sosyal refah fonksiyonunun bu şartları karşılayamayacağı görülmektedir.

Arrow teoremi özellikle iktisatçılar arasında yoğun tartışmalara yol açmıştır. Bâzı iktisatçılar Arrow şartlarının kimilerini reddetmiştir. Diğer bâzıları Arrow şartlarının yorumlarını veya politikaya uygulanabilirliklerini tartışmaya açmıştır. Kimileri Arrow'un sosyal tercihler üzerinde yasama faaliyeti yürütmenin asli imkânsızlığı tezini kabul etmiştir. Bir kısmı Arrow teoreminin sosyal tercihlerin dayanması için daha geniş bir bilgi tabanı gerektiğini gösterdiğini düşünmüş ve Arrow'dan farklı olarak, yahut O'nun yapmadığı şekilde, kişisel tercihleri karşılaştırmaya ve böylece sosyal tercihi genişletilen bilgi temeline dayandırmaya çalışmıştır.

Aristokrazi (Aristocracy)

Yunanca asıllı bir kelime. En iyi(ler) tarafından yönetim. Antik Yunan filozofları, özellikle Aristo, aristokrasiyi oligarşinin zıddı olarak gördü. Hem aristokraside hem oligarşide yönetme yetkisi küçük bir azınlık tarafından kullanılır, fakat yönetme işi ilkinde çoğunluğun, ikincisinde azınlığın menfaatine olacak şekilde yapılır. Oligarşinin üyelerine muhalifleri tarafından oligark adı verilir. Oligarklarsa kendilerinden “iyi” ve “güzel” sıfatıyla bahseder.

Aristokratlık iki türlü olabilir. İlki miras ve toprak sahipliğinden kaynaklanır. İkincisi siyasî otorite (kral, parlamento) tarafından verilir. Aristokratik kurumlar için ileri sürülen başlıca haklılaştırma şudur: Bütün insanların ve insanî düzenlemelerin giderilemez eksikliklerle malûl olması gerçeği veri alındığında, umabileceğimiz en iyi şey, üyeleri iktidarın sınırlamasını kabul edecek bir siyasal kültürle yetişmiş bir kalıtımsal elit tarafından yönetilmeştir.

Aristokrasinin günümüz dünyasında eşitlik fikrini çok önemseyen kitleler tarafından sorgusuz sualsiz bir yönetim biçimi olarak kabul edilmesi ihtimali zayıf görünmektedir. Son bir asırdır dünyada ağır basan siyasî eğilim, aristokrasiyi reddeden veya önemsizleştiren cumhuriyet fikrine doğrudur. Buna karşılık, özellikle Avrupa örneğinde aristokrazi bşr toplumsal tabaka olarak varlığını koruma ve sürdürmede hayli başarılı olmuştur. Bu yüzden, mesela Marksizm, feodal çağın geride kalmasına rağmen aristokrasinin varlığını sürdürmesini açıklamada zorlanmaktadır.

Artık Değer (Surplus Value)

Emek değer teorisiyle bağlantılı, özellikle Marksist felsefede karşılık bulan bir terim. Emek değer teorisine göre bir malın değeri onun üretimine harcanan emekle doğru orantılıdır. Ancak, kapitalist, malı piyasada sattıktan sonra, işçiye, harcadığı emeğin değerinin altında ve

ancak onun işgücünün yeniden üretimine yetecek kadar ödeme yapar. Aradaki fark artık değerdir. Bu artık değer, aslında işçiye ait olmasına rağmen, kapitalistin ellerinde birikir.

Marksist teori “kâr”ı artık değerle açıklamak ister. Ancak, bu açıklama tarzı şimdiye kadar tatmin edici bir sonuç vermemiştir. En önemli problem, iktisatçıların “transformasyon problemi” adını verdikleri sorundur. Vasıflı işgücü ile vasıfsız işgücü arasındaki farkın emeğe dayalı değer hesaplamalarında sıkıntı yaratmaması için, standart bir emek ölçüsü bulunmalıdır. Bu, henüz başarılammıştır.

Askerî rejim (Military regime)

Egemenin siyasi iktidarının onun askerî hiyerarşi içindeki konumuna dayandığı bir rejim. Askerî rejim, en üst siyasi kararların sadece veya büyük ölçüde silâhlı kuvvetler mensupları tarafından alındığı rejimdir. Askerî rejimin -demokrasinin olmayışına ilâveten- en belirgin özelliği sivil haklara ve bireysel özgürlüklere riayet etmemesidir.

Asyatik Despotizm (Asiatic Despotismü–Oryantal Despotism)

Despotizmin daha ziyade Doğu’da, Asya’da ortaya çıkan biçimine verilen bir ad. Keyfi, sınırsız ve muhalefetsiz iktidarın Asya’daki hâli. Tarihî olarak Moğol İmparatorluğu’ndan sonra Asya’da örneklerini gördüğümüz yönetim tarzı. Bu yönetim tarzında, acımasız otokratik iktidarın muhafazası için gerçekleştirilen siyasi yapılanma ile o ülkede yaşayan insanların siyasi iktidarın kontrol ve emrindeki aygıtlarla devamlı kontrol altında tutulması el ele gider. Despot, bir bürokrat sınıf aracılığıyla ve esas olarak orduya dayanmak suretiyle iktidarı elde tutar ve uygular. Bâzi durumlarda bunun sağlanması ve uygulanması için mistik, dinî unsurlara da başvurulur. Halk tabakalarından gelen her türlü bireysel ve grupsal muhalefet teröre dönüşen devlet şiddetiyle bastırılır, bu yapılırken hukuk bir tarafa atılabilir ve egemenin isteğine bağlı olarak her türlü kural ve kurum iktidarın istikrarı ve is-